

Òwe Yorùbá Gégé bí Àpẹẹrẹ Ọnà-èdè Aláíńńdá Ajẹmẹwà: Kò Gbòdò Kú

Provérbios iorubás como exemplo de linguagem criativa: ela não deve morrer

Raphael Ayodeji ADESUYAN, PhD *

ORCID iD <https://orcid.org/0009-0006-2088-9136>

ÀŞAMÒ

Ìşẹ àpílẹ̀kọ yíí şe àgbéyẹ̀wò òwe èdè Yorùbá tó jẹ mọ èkọ ilé àti ipètùsááwò láwùjọ Yorùbá. Yorùbá gbà pé òwe jẹ òkan lára àwọn ọnà-èdè ajẹmẹwà aláíńńdá èyí tó jẹ orísun imọ èkọ-ilé àti ipètùsááwò. Èdè Yorùbá jẹ òkan lára èdè abíníbí ní Nàìjíríà tí ó ní olùşo mílìfònù ogbòn. Wọn tún ní sọ ó ní Benin, Togo, Siera-Leone, Brazil, Cuba, Trinidad àti Tobago, Amẹ́rìkà abbl. Ó jẹ èdè olóhùn tó ní ihun Olùwà-Ọ̀rò-ìşẹ-Àbò (Subject-Verb-Object). Ó jẹ èyà ipín èdè Benue Congo titun. Àmúlò òwe láwùjọ lóde òní kò dàbí ti àtíjọ mọ. Àwọn àgbàlagbà tí wọn máa ní pa òwe nípasẹ̀ ìrírí wọn ti ní dínkù. Àwa ọ̀dọ́ tí a sì wà kò ní ìrírí tó jinlẹ̀ tí ó sì lè mú kí a máa pa òwe láwùjọ. Ọ̀pọ̀ àwọn ọ̀dọ́ tí a fòrọ̀ wá lẹnu wò nípa imọ̀ wọn nínú òwe pípa ní pàtàkì èyí tó jẹ mọ èkọ-ilé àti ipètùsááwò ni wọn kùnà. Ìpènijà lèyí, tó ní wá àmójúto ní kíákíá. Ìdí nìyí tí a fi dáwọ̀ lé işẹ̀ iwádíí yíí, kí á lè wá ojútùú sí işòro yíí, kí àwọn òwe wa má ba kú. Tíòrì ibára-ẹni-gbé-pò-láwùjọ àti ti ipètùsááwò ni a mú ló nínú işẹ̀ yíí. Ogbòn iwádíí tí a mú ló fún àkọjọpọ̀ èdè fáyẹ̀wò ni títo àwọn olùşo èdè yíí tí ojú orí wọn bẹrẹ̀ láti àádóta sí oğórín lọ fún oríşíríşì òwe àti àmúlò wọn. A wo àwọn iwé àti işẹ̀ àpílẹ̀kọ lórí òwe wò. A wo orí ẹ̀rọ ayélujára bakan náà. Àbájáde işẹ̀ yíí jẹ ká ní imọ̀ nípa oríşíríşì àwọn òwe Yorùbá bó ti şe kan èkọ-ilé àti ipètùsááwò. O wúlò fún kíkọ̀ omo ní iwà omojúwàbí èyí tó máa ní şe igbéláruge àşà, işe àti igbàgbọ̀ àwọn Yorùbá, tó sì ní yorí sí ibára-ẹni-gbé-pò alálàáfíà. Nínú işẹ̀ yíí, a wo oríkì, èdá káriayé àti iwúlò òwe ní pàtàkì òwe fún èkọ-ilé àti ti ipètùsááwò. A wo “Yorùbá” gégé bí ọnà ibánisòrọ̀ àti àwọn èyà kan. Owe mú kí àyípadà dé bá àwùjọ sí rere. Ipa tó ní kó nínú ipètùsááwò láwùjọ kò kéré. Àwọn iwúlò wònyí ní òwe kò fi gbòdò kú.

KÓKÓ Ọ̀RỌ̀

Òwe, Ède, Ọnà-èdè, Ajẹmẹwà Aláíńńdá

RESUMO

Este artigo examina os provérbios iorubás relacionados à educação doméstica e à reconciliação na sociedade iorubá. Os iorubás acreditam que os provérbios são uma das artes da linguagem criativa, fonte de conhecimento sobre educação doméstica e reconciliação. O iorubá é uma das línguas indígenas da Nigéria, com trinta milhões de falantes. Também é falado no Benim, Togo, Serra Leoa, Brasil, Cuba, Trinidad e Tobago, Estados Unidos, etc. É uma língua tonal com estrutura sujeito-verbo-objeto. É um novo dialeto benue-congo. O uso de provérbios na sociedade atual não é o mesmo do passado. O número de adultos que usam provérbios com base em suas experiências está diminuindo. Nós, jovens, não temos a experiência profunda que nos leva a usar provérbios na sociedade. Muitos jovens que entrevistamos sobre seu conhecimento de provérbios, especialmente aqueles relacionados à educação doméstica e ao perdão, fracassaram. Este é um desafio que precisa de atenção urgente. É por isso que empreendemos este projeto de pesquisa, para encontrar uma solução para este problema, para que nossos provérbios não morram. A teoria da interação social e do perdão foi utilizada neste trabalho. O método de pesquisa utilizado para a coleta de dados foi entrevistar falantes dessa língua, com idades entre cinquenta e oitenta anos, para vários provérbios e seus usos. Analisamos livros e artigos sobre provérbios. Também consultamos a internet. Os resultados deste trabalho nos deram conhecimento sobre vários provérbios iorubás relacionados à educação doméstica e à reconciliação. Eles são úteis para

* Adeyemi Federal University of Education, Ondo, Nigeria: Akure, Ondo State, NG, E-mail: radesuyan1@gmail.com

ensinar às crianças boas maneiras que promovem a cultura, os costumes e as crenças iorubás, e levam à coexistência pacífica. Neste trabalho, examinamos a poesia, o mundo e os usos dos provérbios, especialmente aqueles para a educação doméstica e a reconciliação. O "iorubá" é visto como um meio de comunicação e um meio de comunicação entre certas tribos. Os provérbios trazem mudanças positivas na sociedade. Seu papel na reconciliação social não é pequeno. Esses são os usos que os provérbios não devem ser esquecidos.

PALAVRAS-CHAVE

Provérbios, Língua, Língua, Ajmepe'wá Alawubdada

TÍỌRÌ ÀMÚLÒ

Àwọn onímọ máa n fi ojú wo tíọ̀rì gégé bí ilàna tí a fi n mọ bí iṣe ọ̀nà kan ṣe tẹ̀wọ̀n sí. Tíọ̀rì tí a fẹ́ẹ́ fi yẹ iṣe yíí wò ni tíọ̀rì ifojú-ìmọ-ibára-ẹni-gbé-pọ-wo-lítírésọ. Hippolyte Taine (1963-1993) ni ẹni àkókọ́ tó ṣe àgbékalẹ́ tíọ̀rì yíí. Ó fi hàn pé tí a bá ní ìmọ́ kíkún nípa àwùjọ kan, ìmọ́ lítírésọ inú àwùjọ bẹ̀ẹ̀ kò ṣeé fowó rọ́ sẹ̀yìn. Ìmọ́ ibára-ẹni-gbé-pọ́ àti tí lítírésọ tí wọ̀n jẹ́ omọ́ iyá ni a mọ́ sí soṣiólọ̀jì lítírésọ (Adéyemí 2006:31). Ohun tó jẹ́ tíọ̀rì yíí lógún ni bí àwọn ẹ̀niyàn àwùjọ ṣe n bá ara wọn ṣe pọ́ àti pàtàkì àyọ̀rísí ibáṣepọ́ bẹ̀ẹ̀. Ó kan iṣesí, ihùwàsí, igbàgbọ́, àṣà àti ètò àwùjọ bí ó ṣe n fara hàn nínú iṣe ọ̀nà. Ìdí nìyí tí a fi yan tíọ̀rì yíí láàyò fún àtúpalẹ́ ọ̀we fún ẹ̀kọ́-ilé àti ipè̀tùsááwọ́.

Ogbón Iṣewádíí

Oríṣi ogbón iṣewádíí méjì ni a lò fún iṣe yíí. Èkíníni ni a ti gba àwọn ọ̀we tí a lérò pé yòò wúlò láti ọ̀dọ́ àwọn àgbà tí a ṣàyan ní agbègbè tí mo wà. Èkejì, a yẹ ọ̀pọ̀lọ̀pọ́ àwọn iwé àti iṣe àpilẹ̀kọ́ fún iṣe iwádíí yíí. Bẹ̀ẹ̀ ni a kàn sí orí ẹ̀rọ ayélujára. Gbogbo àwọn àkójọ̀pọ́ èdè-fáyèwò (data) tí a gbà ni a fi tíọ̀rì ìmọ́ ibára-ẹni-gbé-pọ́ àti tí ipè̀tùsááwọ́ tó palẹ́.

Ifáára

Ọ̀we gégé bí ọ̀kan lára àwọn ọ̀nà-èdè ajeméwà alátinúdà ni iṣe àpilẹ̀kọ́ yíí dá lé, èyí tí kò sì gbọ̀dọ́ kú. Ó jẹ́ ipè̀dè kúkúrú tó mọ̀gbọ̀n dání èyí tí a fi n sọ ọ̀tótó, kí a sì tún fi gbani ní ìmọ̀ràn. A fi n ṣàpèjúwe ohun tí a ní lókàn pàtọ́ nípa nṣkan kan pèlú iwọ̀nba ọ̀rọ́ péréte. Ó ṣe pàtàkì kaákiri agbáyé. Ó dàbí àṣe iléwọ́. Ó jẹ́ oríṣun àwòrán inú àti èrò ẹ̀ni tó lárògún. Ó lè jẹ́ yọ́ pọ́ mọ́ ọ̀nà-èdè miíràn. Iwúlò rẹ́ kò lónkà tí a bá fi ojú ètò-ẹ̀kọ́, ọ̀rọ́-ajé, ibára-ẹni-gbé-pọ́ àti iṣe-ọ̀nà miíràn ajemọ́ lítírésọ, itàn àròsọ, ewì, eré orí-itàgé wò ó. A wo ohun tí èdè jẹ́ nítorí pé èdè ni oríṣun ọ̀we.

A wo èdè Yorùbá àti àwùjọ Yorùbá gégé bí ẹ̀yà àwọn ẹ̀niyàn tó gbayì, tó sì jẹ́ ọ̀kan lára àwọn èdè abínibí orílẹ̀-èdè Nàìjíríà. A gbìyànjú láti mẹnba ba oríkì ọ̀we àti àwọn àbùdá káriyá rẹ́. Bẹ̀ẹ̀ ni a wo iwúlò rẹ́ fún àwọn olùsọ èdè Yorùbá. A wo ipa ribiribi tí ọ̀we kó nínú àwùjọ Yorùbá ní pàtàkì àti àwùjọ agbáyé lápapọ́, èyí tó ní ṣe pèlú àyípadà igbé ayé wọn àti àwùjọ wọn sí rere. Èyí gan-an ni idí pàtàkì tí ọ̀we Yorùbá kò fi gbọ̀dọ́ kú.

Èdè àti èdè Yorùbá

Èdè ni ètò àwọn àmì, iró àti àròkò tí à n lò láti ṣe àfihàn itumọ́ àti láti fi sọ èrò, ọ̀ye àti ìmọ̀lára. Ó jẹ́ ọ̀nà ibánisọ̀rọ́ tó díjú, tó kún fún àwọn ilàna àjọgbà, àti ọ̀fin tó n darí rẹ́ nípa àmúlò àwọn ọ̀rọ́, àpólà àti gbólóhùn tó ní itumọ́. Èdè kún fún ẹ̀yà fọ̀nólọ̀jì, mọ̀fólọ̀jì, síntáásì àti sẹ̀máńtííkì, àti bí a ti ṣe n ṣe àmúlò rẹ́ lówùjọ́ fún ibánisọ̀rọ́ tó yanra-n-tí (Hymes 1974).

Èdè jẹ́ ọ̀nà ibánisọ̀rọ́ tí a fi n gbé iròyìn jáde, tí a sì fi n ṣàlàyé èrò àti ìmọ̀lára ẹ̀ni fún ẹ̀lòmíràn. Ó jẹ́ ohun èlò idánimọ́ àti àṣà àwọn olùsọ rẹ́. Èdè ni ọ̀nà ibánisọ̀rọ́ tó rọ̀rùn jù fún olùsọ àti olùgbọ́ fún ibáṣepọ́ ní àwùjọ. Ó wúlò fún irònújinlẹ́ àti wíwá ojútúú sí iṣòro yòówù tó n dojú kọ́ àwọn olùsọ rẹ́ (Webster, 1994:554)

Lákòótán, èdè jẹ mọ àkójopọ ọrọ, ìrísí àti bátànì ìró àti ìhun tó jẹ àkójopọ ìso àwọn èniyàn kan, orílẹ̀-èdè kan tàbí isòrí àwọn èniyàn kan. A lè sọ èdè láti ẹnu tàbí kí á kọ ó sílẹ̀. Nínú ilàna ikónilédè, èdè síso ló Ẹájú kíkọ, nígbà tí èdè kíkọ Ẹájú kíkà.

Èdè Yorùbá

Ọ̀nà méjì ni a fẹ̀ gbà wo Yorùbá. Ọ̀nà kinní, Yorùbá jẹ ọ̀nà ibánisòrò gégé bí àwọn ọ̀nà ibánisòrò bíi Gẹ̀ẹ̀sì, Faransé, Kiswahili, Ìgbò, Hausa abbl, tí à n ló láti fi èrò àti ìmòlára ẹni hàn. Ó jẹ èdè olóhùn, èyí tí ó n fi ìyàtò hàn láàrin itumọ̀ ọ̀rọ̀ méjì. Ó ní ìhun Olùwà-Ọ̀rọ̀-ìṣe-Àbò (Subject-Verb-Object). À n ló ó nínú ibáṣepọ̀ àwọn èniyàn lójoojúmọ̀ fún ẹ̀kọ̀, ìròyìn orí rẹ́díò, tẹ̀lífisàn àti iwé àtigbàdégbà. Ó jẹ ohun èlò olówó iyebíye lówó àwọn òhòkòwé àti akéwì èdè Yorùbá.

Èdè Yorùbá jẹ ọ̀kan lára àwọn èdè abínibí ní orílẹ̀-èdè Nàìjíríà. Ó ní olùso bí mílìyònu ọ̀gbònu (FGN, 2006). Wọ̀n n sọ èdè Yorùbá ní orílẹ̀-èdè miíràn bíi Benin, Togo, Sierra-Leone, Brazil, Cuba, Trinidad àti Tobago, America abbl. Ogún Yunifásítì ní America ni wọ̀n ti n kọ èdè Yorùbá bí èdè àkókúntẹ̀ni (<http://Africa.iss.wisc.edu/>)(Accessed on 22nd January, 2025). Yorùbá jẹ ẹ̀yà ipín èdè Benue Congo titun lábẹ̀ ipín mọ̀lẹ̀bí Congo Kordofanian (Greenberg, 1963).

Ọ̀nà kejì, Yorùbá jẹ àwọn ẹ̀yà èniyàn kan tí a lè rí ní orílẹ̀-èdè Nàìjíríà àti ní ibi gbogbo. Ní Nàìjíríà, a lè rí wọ̀n ní apá iwò oòrùn. Itàn fi hàn pé ilú Ilé-Ifẹ̀ ni orírùn wọ̀n. Àṣà Yorùbá ní í ṣe pẹ̀lú ìṣe ọ̀nà orin, ìṣe àgbẹ̀ àti aṣo híhun. Oríṣà bí Ọ̀gún, Ọ̀ya, Ẹ̀sàngó abbl ni àwọn ibọ̀ pàtàkì fún àwọn Yorùbá. Iwà ọ̀mọ̀lúàbí jẹ àwọn ẹ̀yà Yorùbá lógún púpọ̀ (Johnson, 1921).

Òwe

Ipa pàtàkì ni ọ̀we n kó nínú àṣà ìmọ̀so-ọ̀rọ̀ nínú èdè. Ó jẹ ọ̀kan lára àwọn ọ̀nà-èdè alálatinúdá ajeméwà. Láísí ọ̀we, èdè lítírésò àtẹ̀nudẹ̀nu àti aláko sílẹ̀ Yorùbá kò tí ì pé. Àwọn onímọ̀ tí gbìyànjú láti ṣe àkójopọ̀ oríṣíríṣi ọ̀we. Àwọn onímọ̀ bíi Tubi (1955), Fásànyà (1962), Delano (1966), Bámgbóṣé (1968), Bada (1970), Ajíbólá (1971), Fátùrótì (2007) abbl. Ajéwólé (2009:22) sọ pé “Òwe jẹ ọ̀kan gbòógì nínú àwọn lítírésò alohùn Yorùbá tí wọ̀n ti lóyọ̀ lórí; idí tí ọ̀we pípa fi ta àwọn yòókù yọ̀ ni pé ojoojúmọ̀ ni tẹ̀we-tàgbà n ló ó, yálá nínú ọ̀rọ̀ geere, ewì, itàn, orin, eré orí itàgẹ̀ àti àlọ̀ abbl”. Ohun tí a rí fàyo nínú àkíyèsí onímọ̀ yìí ni pé nínú gbogbo ẹ̀yà lítírésò àtẹ̀nudẹ̀nu tàbí alohùn àwùjọ̀ Yorùbá, kò sí èyí tí lílò dùn lára tó ọ̀we pípa nítorí pé níbikíbi, nígbàkúùgbà, láàyèkàáyè àti níbi gbogbo ni àmúlò ọ̀we ti máa n wáyé.

Adéjùmọ̀ (2008:14) ti fi idí àkíyèsí yìí múlẹ̀ Ẹájú nígbà tó sọ pé “In Yorùbá communities, proverbs are the most commonly used because the frequency of use surpasses that of every other genres of literature” (Ní àwùjọ̀ Yorùbá, ọ̀we ni àmúlò wọ̀n wọ̀pọ̀ jù nítorí pé àmúlò wọ̀n tayo ju ti àwọn ẹ̀yà lítírésò tó kù). Finnegan (1970:38) sọ pé ibi gbogbo àti ní ọ̀pọ̀ yanturu ni ọ̀we ti n wáyé ní ilẹ̀ Adúláwọ̀, àyàfi ní àárín àwọn Bushmen ní Gúúsù Adúláwọ̀ àti Nilotic tí kò ti wọ̀pọ̀. Olátúnjì (1984) gbìyànjú láti ṣe ẹ̀kúnrẹ̀rẹ̀ àlàyé nípa ọ̀we Yorùbá.

Èdà ọ̀we káriayé

Ọ̀jóadé (1985:328) Ẹájú àwọn afọ̀ tó jẹ ẹ̀dà ọ̀we gégé bí ohun tó dára jù lọ ní ayé àti èrò tó jẹ mọ̀ ti ilẹ̀ Adúláwọ̀. Ọ̀we kì í ṣe ọ̀rọ̀ kan lásán, bí kò ṣe àwọn ọ̀rọ̀ tó ní àṣe nínú. Ọ̀we dúró gégé bí àṣe iléwọ̀ tàbí àkójopọ̀ gbólóhùn sọkí sọkí (The proverbs represent the quintessence of African life and thoughts. Proverbs are not just platitudes but sayings that carry authority. Proverbs constitute a manual of authority or an anthology of gnomes). Ọ̀we lè jẹ yọ̀ pọ̀ mọ̀ ọ̀nà-èdè miíràn. Delano (1973:77) sọ pé àwọn ọ̀we Yorùbá lè jẹ afótítóhàn, èyí tó máa n fi ohun tí èniyàn ní lókàn láti sọ hàn lónà tó yá, tó sì lọ tààrà. Ìso

tó bá dára nínú èdè Yorùbá gbòdò jẹ àbájáde òwe àti àwọn ewì alohùn mìíràn. Lára àwọn ohun tó jẹ àkóónú òwe ni pé kí í ní àwítúnwí asán tàbí òpò àròyé nínú.

Àpẹẹrẹ 1:

Ẹnu àgbà lobì í gbó

Ẹnu ọmọdé lobì í so

(It is the elders' mouth that the kolanut sounds ripe

It is the child's mouth that kolanut fruits)

Tí obì bá so, ọmọdé ló máa n sọ pé obì so, àgbà ló máa n sọ pé obì náà ti gbó. Yàtò sí èyí, àgbà ló n jẹ obì, ọmọdé kí í jẹ ẹ. Àgbà kún fún ìrírí. Èyí ló fàá tí àwọn èniyàn àwùjọ fi máa n bọwọ́ fún wọn. Wọn gbà pé àṣẹ wà lẹnu wọn. Ìrírí yí ni wọn sì fi n to mọ̀lẹ́bí àti ilú. Tí wàhálà bá wáyé, àgbà ló máa parí rẹ, ibi tí àgbà bèẹ́ bá sì ti sọ ọ sí ni wọn yóò gbà sí. Àgbà kò gbòdò tán nílúú. Láìsí àgbàlagbà, rúdurúdu ni ọ̀rọ̀ inú àwùjọ yóò rí. Ìrírí wọn wúlò fún ìṣàkóso àwùjọ. Yorùbá ní ìbọwọ́ fún ọjọ̀ orí lópòlópò. Ìrírí àwọn àgbàlagbà ló mú wọn mọ̀ òwe, tí wọn sì máa n ló ó bó ti tọ̀ àti bó ti yẹ. Láìsí àgbàlagbà, rúdurúdu ni ọ̀rọ̀ ilú yóò rí.

Àpẹẹrẹ 2:

Àgbà kí í wà lójà, kórí ọmọ tuntun wọ.

(An elder should not be in the place, and allow a child's head to hang)

Àgbàlagbà gbòdò ṣetán láti làjà láàrin ẹni méjì tí wọn n jà. Ìtìjù ni fún àgbàlagbà tí nṣkan bàjẹ lójú rẹ.

Ìwúlò òwe

Ìwúlò òwe kò lónkà tí a bá fojú ètò ẹkọ, ọ̀rọ̀-ajé, ẹ̀sìn, ìbára-ẹni-gbé-pò àti ìṣẹ ọ̀nà ajemọ́ lítírésẹ̀ (Ìtàn àròsọ, ewì àti eré-orí ìtágé) wò ó. Oríṣíríṣi ìṣẹ̀ ni à n fi òwe ṣe lònà tí ìròrùn fi lè dé bá ẹ̀nikò̀ọ̀kan àti àwùjọ lápapọ̀. Òwe wà fún ìmòrán, àlàyé, ìbáwí, ìkìlò, ìṣírí (Delano, 1976) àti ìpètùsááwọ̀ (Adésuyan, 2010). Ìdí nìyí tí Delano (1976:14) fi sọ pé:

Òwe ṣeṣin ọ̀rọ̀, bí ọ̀rọ̀ bá sọ̀nù, òwe ni a fi n wá a.

(A proverb is the horse of words, if a word is lost, a proverb is used to find it).

A lè fi òwe gbani ní ìmòrán pé kí ó máa fi gbogbo owó tó bá ní jeun tán. Ó dára kí á ní owó ní ìpamọ́ nítorí ìnawó tó lè súyọ lójú iwájú làìròtẹ̀lẹ̀.

Àpẹẹrẹ 3: Òwe fún ìmòrán (Advice)

Bí ekòlò bá júbà ilẹ̀, ilẹ̀ á lanu fún un.

(If the ekòlò acknowledges the superiority of the earth, the earth will open itself for ekòlò – Ekòlò is a long worm generally found by the side of a river or in a damp place)

Ìtumọ̀ èyí ni pé ó dára láti tẹ̀riba, kí á sì bọwọ́ fún àgbàlagbà tàbí ẹni tó bá juni lọ ní gbogbo ọ̀nà kí á lè rí ohun tí à n fẹ́ gbà.

Àpẹẹrẹ 4: Òwe ìbáwí (Rebuke)

Afaségbòjò n tan ara rẹ̀ jẹ.

(He who tries to catch rain-water with a sieve is deceiving himself)

Èyí jẹ òwe ìbáwí fún ẹni tí ó n gbìyànjú láti ṣe ohun tí ó hàn kedere pé kò lè ṣe àṣeyọ̀rì nínú rẹ̀. Èyí yóò lè ràn án lówọ́ láti jáwọ́ nínú iwà bèẹ́ fún ànṣààní ara rẹ̀.

Àpẹẹrẹ 5: Òwe ìkìlò (Warning)

Agbójúlógún fi ara rẹ̀ fọ̀sì ta.

(He who pins his hopes on a legacy, gives himself up to be afflicted with poverty)

Èyí n kílò fún wa kí a má gbójú lógún tàbí ìrànlówọ́ láti ọ̀dò ẹ̀lòmíràn. Ó dára kí èniyàn ó tẹ̀pá mọ̀ṣẹ́ kí ó má baà jìyà. Àtẹ̀lẹ̀wọ́ ẹni kí í tanni jẹ. Bí alágbára kò bá fi là, yóò fi jeun.

Òwe tó fara pé òwe àkókò lèyí, ó tùmò sí pé bí ojò òla yòò ẹ̀ rí wà lówò ènìyàn fúnra rẹ̀. Èni tó bá tẹ́pá mọ̀şẹ̀ yòò jẹ̀ èrè rẹ̀. Dandan ni kí èni tó bá tẹ́ra mọ̀ işẹ̀ ó rẹ̀rẹ̀ nìbẹ̀. Bí èni bẹ̀ẹ̀ kò bá là, yòò lè bọ̀ ara rẹ̀.

Àpẹ̀rẹ̀ 6: Òwe işírí (Encouragement)

Pípẹ̀ ni yòò pé, akólòlò yòò pe baba.

(However long it will be the stammerer will pronounce baba (father) – No matter how long the night, it will break into the day).

Èyí wà fún èni tó bá wà nínú işòro tàbí wàhàlà, pé bó pé bóyá, bí ó bá rójú, yòò borí. İyẹn ni pé ó dára kí a máa ní àfaradà àti sùúrù tí a bá fẹ́ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀şeyorí nínú ilépa wa láyé.

Àwọn òwe wònyí jẹ̀ èdè tó jinlẹ̀ tí òbí fi n kọ̀ omọ̀ kó lè jẹ̀ ènìyàn pàtàkì lówùjọ̀. Omọ̀ tó bá jẹ̀ kí òwe wònyí so èso rere láyé wọn, ó dájú pé àyípadà máa n dé bá wọn àti àwùjọ̀ tí wọn wà. Àwùjọ̀ tí àlàáfíà bá ti jọ̀ba, àyípadà máa n dé bá irú àwùjọ̀ bẹ̀ẹ̀ lórisíríşì ọ̀nà (Adéşuyan, 2024).

Ipa òwe nínú ipètùsááwò (Role of proverbs in conflict resolution)

Işẹ̀ pàtàkì kan tí òwe n ẹ̀, tí a kò sì gbọ̀dọ̀ fojú rẹ̀nà rẹ̀ ni ipètùsááwò (Conflict resolution). Èyí jẹ̀ idí kan pàtàkì tí òwe kò fi gbọ̀dọ̀ kú. Bárákú ni èdè, èyí tí kò ẹ̀şẹ̀ fowọ̀ yẹ̀pẹ̀rẹ̀ mú. Ohun iní àwùjọ̀ ni, èyí tó lè şokunfà idàgbàsókè àwùjọ̀. Èwè, ó tún jẹ̀ orisun idàrúdapọ̀ lówùjọ̀. A lè lo èdè lónà tó tọ̀ tàbí kí á lè ó lónà tí kò tọ̀. Tí a bá wá şamúlò èdè lónà tí kò tọ̀, ó lè fa rúkèrúddò. Lílo èdè lónà tó tọ̀ máa n fi àyè gba àlàáfíà. Onikálukú ló n ẹ̀ şamúlò èdè gégé bí irírí rẹ̀ ti tó lówùjọ̀. Ó pọ̀n dandan kí a ní imọ̀ nípa imọ̀şẹ̀ àti imọ̀şo èdè, èyí tó máa n yorí sí imọ̀ kíkún nípa gbígbọ̀ àti síşo. Imọ̀ gbígbọ̀ àti síşo ló máa n jẹ̀ yọ̀ nínú àmúlò òwe, ní pàtàkì, nígbà tí a bá n yanjú aáwò (Adéşuyan, 2010:3).

Kí ni aáwò?

Webster (2004:235) sọ̀ pé aáwò ni itakora méjì tó lè bí ikùnsínú tàbí asò. A kò sì lè fẹ̀ ẹ̀ kù lówùjọ̀. İyẹn ni pé, ní àwùjọ̀ ènìyàn, kò sí bí a ti ẹ̀ lè máa bára gbé tí kò fi ní sí aáwò. İşẹ̀, ihùwàsí, èrò, ifojúsùn, ifẹ̀ wa, títí tó fi kan èdè wa kò bára mu. Èyí sì n fa àkolùkọ̀gbà tàbí àìgbọ̀raeniyé tó máa n yorí sí idàárúdaápọ̀. Ó lè jẹ̀ láàrin oko àti aya, omọ̀ àti òbí, ọ̀gá àti omọ̀şẹ̀, ẹ̀bí, àdúgbò, ilú, ipínlẹ̀, orílẹ̀-èdè abbl. Láìsí ànìàní, aáwò jẹ̀ işèlẹ̀ tí ó máa n fa ipè àlàáfíà. Àwọn òwe kan sì wà tí ó dá lóri ipètùsááwò bẹ̀ẹ̀. Lára oríşì aáwò ni imúbòşípò aáwò (Conflict transformation), ipètùsááwò (Conflict resolution), idarí/àkóso aáwò (Conflict management) àti ifòpínsí aáwò (Conflict termination) èyí tí kò ẹ̀ şe. İyẹn ni pé aáwò jẹ̀ ohun tí kò lè kúrò lówùjọ̀ ènìyàn títí láé. Ní ojò kejìdínlógún, oşù kọ̀kànlaà, ọ̀dún 1967 (18/11/67) ni àjọ̀ *United Nations Security Council*, nípasè “Resolution 242” gbìyànjú láti paná aáwò láàrin Israel àti Palestine. Wọn mú kí Israel kó àwọn omọ̀ ogun àti èròjà ogun wọn kúrò nílẹ̀ Palestine tí wọn wà, kí àlàáfíà lè jọ̀ba (Webster, 2004:235). Şùgbọ̀n bí a bá wo àşìkò yí, àwọn orílẹ̀-èdè méjèjì tún ti tẹ̀şíwájú nínú aáwò náà.

È jẹ̀ kí á wo diẹ̀ nínú àwọn òwe Yorùbá àti iwúlò wọn nínú ètò ipètùsááwò.

Àpẹ̀rẹ̀ 7:

Ènu àgbà ni obì ti n gbó.

(It is the elders mouth that the kolanut sounds ripe)

Láàrin ọ̀pọ̀ ènìyàn níbi iyanjú aáwò, ó şéé ẹ̀şẹ̀ kí a fẹ́ẹ̀ fún ènikan láyé láti darí aáwò náà. Èni tó bá dàgbà jù ni wọn yòò jẹ̀ kó dásí ọ̀rò náà nítorí irírí èni bẹ̀ẹ̀. Láìsí àgbàlagbà, idàárúdaápọ̀ lè bẹ̀ sílẹ̀ láàrin àwùjọ̀.

Àpẹ̀rẹ̀ 8:

Baba Mogbà, bí wọn bá n tàn ọ̀, iwọ̀ ni kí o má tanra rẹ̀.

(Elder Mogbà, do not deceive yourself, even if you are been deceived.)

Olórí àwọn olùsìn òrìṣà Ṣàngó ni Yorùbá n pè ní Baba Mogbà. Èyí jẹ òwe ikilò fún ọkan lára àwọn tó n jà pé kí ó má ṣe ohun tó lè kó wàhálà bá a nígbà tí igbésẹ̀ bẹ̀ẹ̀ bá yí i lẹ̀wọ̀. Àwọn tó n sọ fún un pé kó máa gbà, tí ó bá di wàhálà tán, wọn tún lè sọ pé àṣejù rẹ̀ ti pò jù.

Àpẹẹrẹ 9:

Ohun tó wà lẹ̀yìn Ọ̀fà ju Ọ̀jé lọ.

(Towns after Ọ̀fà are more than those after Ọ̀jé – Apart from Ọ̀jé town, there are many towns after Ọ̀fà.)

Ilú kan wà ní tòsí Ọ̀fà láyé àtijọ́ tí a pè ní Ọ̀jé, bí ó tilẹ̀ jẹ pé ilú náà ti paré báyií, ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ilú mìíràn ló tún wà. Iyẹn ni pé kí í ṣe ilú Ọ̀jé nìkan la lè rí lẹ̀yìn Ọ̀fà (Fátúrótì, 2007:23). À n lo òwe yíí láti fi sín èniyàn ní gbẹ̀rẹ̀ ipàkọ̀ pé àtubòtán iṣẹ̀lẹ̀ kan ṣeé ṣe kó ko sí wàhálà ju bí a ṣe rò lọ.

Àpẹẹrẹ 10:

Bí a kò bá gbàgbé ọ̀rọ̀ ànà, a kò níí rẹ̀ni bá ṣeré

(Forget about the past or causes of conflict and be reconciled).

Ohun tí èyí wà fún ni ìmòràn fún àwọn tó n jà láti dáríji ara wọn nígbà tí aáwò bá wáyé, kí wọn sì máa bá eré lọ bí ti àtẹ̀yinwá. Àìgbàgbé ọ̀rọ̀ ànà kì í jẹ kí aáwò ó dọ́pin.

Àpẹẹrẹ 11:

Bí òwe, bí òwe ni à n lu ilù àgídìgbo, ọ̀lọ̀gbọ̀n ní n jó o, ọ̀mòràn ní mọ̀ ọ̀n.

(The àgídìgbo talking drum is sounded in proverbs, only the wise can dance to it and only the experienced can understand it. Àgídìgbo is a Yorùbá drum used to send messages in time of war)

Gégé bí a ti ṣe n sọ̀ bọ̀, àwọn òwe wà tí a fi n yanjú aáwò láàrin àwọn tí wọn n jà. Àwọn òwe wònyí ní àwọn tó bá n yanjú aáwò máa n pa, ní pàtàkì ẹ̀ni tó n darí ètò láti yanjú aáwò bẹ̀ẹ̀.

Àpẹẹrẹ 12:

Onísùúrù ní n ṣe ọ̀kọ̀ ọ̀mọ̀ Hausa

(Only a patient man becomes the husband of an Hausa girl)

Láti kékeré ni àwọn èniyàn wa ní apá òkè-ọ̀ya ti n finúfíndò gbà pé ọ̀kúnrin tó bá nífẹ̀ẹ̀ sí ọ̀mọ̀ obìnrin ó sàba lé e, tí tí yòò fi tóó gbé níyàwó. Irú àṣà yíí sùúrù tó lẹ̀jọ̀ ni. Èyí ló mú kí àwọn baba-ńlá wa máa pa òwe yíí láti gbà wá ní ìmòràn nípa pàtàkì mí mú sùúrù nínú ohun gbogbo. Òwe yíí bá àwọn méjì tí wọn bá ní aáwò wí.

Àpẹẹrẹ 13:

Bí àṣà kò bá ní fín àwòdì lẹ̀ràn,

ọ̀jú ọ̀run tó ẹ̀yẹ́ fò láifí ara gbún ara wọn.

(If the hawk would not pull the kite's legs, the sky is wide enough for all birds to fly)

Àṣà àtì àwòdì jẹ̀ oríṣíí ẹ̀yẹ́ tí wọn n fò lójú ọ̀run bí wọn bá n wá ọ̀unjẹ̀ kiri. Bẹ̀ẹ̀ ọ̀run tẹ̀jú láti fún àṣà àtì àwòdì àtì oríṣíí ẹ̀yẹ́ mìíràn láàyè láti fò láikọ̀lu ara wọn. Tí ọ̀kan bá kọ̀lu èkejì, a jẹ̀ pé ó mọ̀mọ̀ fẹ̀ tójà ni. Èyí wà láti fi dẹ̀kun ibẹ̀rẹ̀ aáwò láàrin èniyàn méjì tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ. Òwe yíí jẹ̀ ìmòràn fún àwọn tó n jà láti mọ̀wọ̀ kúrò nínú ohun tó bá lè dá aáwò sílẹ̀.

Àpẹẹrẹ 14:

Ìjà ló dé, lorin dòwe.

(It is the evolution of a quarrel that transforms a song into a proverb)

Gbogbo wa la mọ ohun tí orin jẹ. A lè kọ ọ nígbàkùùgbà fún oríṣíríṣi ìdí. Ó ẹ́ẹ́ ẹ́ kí ẹ̀nikan tàbí ẹ̀ni méjì tó n jà kọ orin ní àṣìkò tí aáwò n lọ lówò. Ìdí tí orin fi n wáyé lè máa jẹ mọ aáwò tó n lọ lówò, ùgbò nítórí pé aáwò ti wà nílẹ̀, orin bẹ̀ẹ̀ lè wọ akínyemí ara kó sí dá ijà sílẹ̀ láàrin wọn. Ífura máa n dé, tí ọ̀kan fi lè rò pé òun ni orin n bá wí. A lè lo òwe yí láti fi pàrọ̀wà sí wọn kí wọn máa ẹ́ rò pé orin tí ẹ̀nikan n kọ n bá ẹ̀nikẹ̀jì wí. Mèlòó la fẹ̀ kà nínú eyín adípèlẹ̀ ni ti òwe tó wà fún ipètùsááwò.

Àgbálogbábò

A ti gbìyànjú láti wo òwe gégé bí àpẹ̀rẹ̀ ọ̀nà-èdè alátinúdà ajeméwà, èyí tí kò gbòdò kú. A wo èdè gégé bí oríṣun òwe. A mẹnù ba oríki, àbùdá káriyáé àti iwúlò òwe. A wo “Yorùbá” gégé bí ọ̀nà ibánisòrò àti èyà àwọn èniyàn kan. A ẹ́ àyèwò iwúlò òwe lóríṣíríṣi ọ̀nà. A ẹ́ àfihàn ipa ribiribi tí òwe n kó nínú igbésí ayé àwọn omọ Yorùbá. Òwe wúlò fún iwà omọ́lúwàbí àti ipètùsááwò ní àwùjọ Yorùbá. A fi ìdí rẹ̀ múlẹ̀ pé èkò-ilé, iwà omọ́lúwàbí àti ètò ipètùsááwò máa n mú àyípadà rere bá àwọn èniyàn àti àwùjọ Yorùbá lápapọ̀, èyí tí kò fi yẹ kí òwe Yorùbá kú. Àwa omọ Yorùbá gbòdò pakítí mọ̀ra nípa síṣe àwá rí àti àmúlò òwe Yorùbá níbi gbogbo, nígbà gbogbo àti lónà gbogbo. Èyí ni ọ̀nà kan gbòògì láti mú kí àwọn òwe Yorùbá ó wà láàyè.

Àwọn Abénà Ìmò tí a mú lò

Nọ	Orúkọ	Ọjọ orí	Iṣẹ̀ òòjọ
1.	Ọ̀mọ̀wé Rótímí Fátùrótì	65	Ọ̀ṣìṣẹ̀-fẹ̀yìntì
2.	Alàgbà Julius Adébóyè	50	Ọ̀ṣìṣẹ̀ ljoba
3.	Alàgbà Ayédatiwa Àjàyí	50	Awakò
4.	Alàgbà Gbéngà Fasalejo	60	Àgbẹ̀
5.	Olóyè Adéolú Adébóyè	75	Àgbẹ̀
6.	Alàgbà Dàda Odubote	70	Páítò
7.	Mámá Victoria Akintẹ	80	Olùsòwò
8.	Mámá Iyábò Adébólá	70	Olùkọ
9.	Onímò Ẹ̀rọ Dayò Akinbọ̀tẹ	66	Agbaṣẹ̀ṣe
10.	Alàgbà Awogbile Táyò	80	Olùṣọ̀ Àgùntàn

Àwọn Ìwé Ìtókasi

Adébòwálé, O. àti D. Adélékè (2021). *Àkòtun Èdè Ìpẹ̀rí Yorùbá (New Yorùbá Metalanguage)*. Ìbàdàn: Graceville Publishers.

Adéjùmò, O. (2008). *Issues in Yorùbá Contemporary Proverbs*. Ìbàdàn: Al-Rabib Press Ltd.

Adésuyan, R.A. (2010). “Àgbéyèwò Òwe Ìpètùsááwò Láwùjọ Yorùbá”, nínú *Ẹ̀GIN (Jónà Iṣẹ̀ Akadá Ní Èdè Yorùbá)*, Department of Yorùbá, Adéyemí College of Education, Oñdó, Nomba 1, o.i. 52-60.

Adésuyan, R.A. (2024). “Ìpa Èdè Yorùbá Nínú Àyípadà Àwùjọ”, a paper presented at the 13th National Conference of Yorùbá Language Scholars (ASSYLAS), 2024, held at the Federal College of Education (Special), Ọ̀yọ̀, Ọ̀yọ̀ State between Monday 8th – Friday, 12th July, 2024.

Adéyemí, S. (2006). *Tíòrì Lítírésò ní èdè Yorùbá*. Ìjẹ̀bú-Òde: Shebiotimo Publications.

Ajéwólé, S. (2009). *Ẹ̀gbẹ̀ta Òwe Yorùbá àti Ìtumò Wọn*. Àkúrẹ̀: Almond-Ak Press Nig. Ltd.

Ajíbólá, J.O. (1971). *Òwe Yorùbá Pẹ̀lú Ìtumò sí Èdè Gẹ̀ẹ̀sì*. Ìbàdàn: Oxford University Press.

Awóbùlúyì, O. (1990). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìpẹ̀rí Yorùbá) II*. Ìbàdàn: University Press Limited.

- Awóbùlúyì, O. (2014). "Yorùbá Must Not Die Out", Faculty of Arts Lecture, Faculty of Arts, Ọbáfẹmí Awólówò University, Ilé-Ife, 6th February, 2014.
- Badà, S.O. (1970). *Òwe Yorùbá àti Iṣẹ̀dálẹ̀ Wọ̀n*. Ìbàdàn: Oxford University Press.
- Bámgbóṣé, A. (1968). "The Form of Yorùbá Proverbs", nínú *Odù Journal of African Studies*, Vol. 4, Nọ 2, o.i. 20-26
- Bámgbóṣé, A. (1992). *Yorùbá Metalanguage (Èdè-Ìperí Yorùbá) I*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Délànò, I.O. (1966). *Òwe Leşin Ọ̀rò*. Ìbàdàn: Oxford University Press.
- Délànò, I.O. (1973). "Proverbs, Songs and Poems" in Bìòbákú, S.O. (ed) *Sources of Yorùbá History*. London: Oxford University Press.
- Fájẹnyò, S.O. àti Adéyeyè, (2016). "Ìpa Òwe Nínú Ìfẹ̀sẹ̀múlẹ̀ Ìwà Ọ̀mọ̀lúwàbí Láwùjọ Yorùbá Nínú Ìrìnàjò Ọ̀górùn-ún Ọ̀dún Orílẹ̀-èdè Nàìjíríà", nínú *Ìtànşán Oòduà* (Jónà Ẹ̀gbé Olùkọ̀ Èdè Yorùbá), Fólúùmù Karùn-ún, o.i. 1-6.
- Fásànyà, C.O. (1962). *Àkójọpọ̀ Àwọ̀n Òwe Yorùbá*. Ilésà: Olúşẹ̀gun Press.
- Fátùrótì, O.R. (2022). "Àwọ̀n Àyípadà tó dé bá Àgbékalẹ̀ àti Iṣẹ̀múlò Òwe Yorùbá" nínú Adéjùbẹ̀, S. àti I.F. Ọ̀jọ̀ (ed) *Àwọ̀n Iṣẹ̀lẹ̀ Ìwòyí àti Ìpènijà Lóri Èdè, Litírẹ̀şò àti Àşà Yorùbá (Contemporary Issues and Challenges in Yorùbá Language, Literature and Culture) Festschrift in Honour of Dr. (Alhaji) Sulaymon Mohammed RÁJÍ*, o.i. 249-261.
- Federal Republic of Nigeria (2016). 2016 Population Census, Official Gazette, (FGP71/52007/2, 500 (OL24).
- Finnegan, R. (1970). *Oral Literature in Africa*. Oxford: Clarendon Press.
- Friedman, Philip (2004). *The New Webster's Dictionary of the English Language (International Edition)*. U.S.A: Lexcon Publication; Inc.
- Greenberg, J.H. (1963). *Language of Africa*. The Hague: Mouton and Co.
- Hymes, S. (1974). *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Johnson, S. (1921). *The History of the Yorubas*. Lagos: C.M.S. Bookshops.
- Ọ̀látúnjì, O. (1984). *Features of Yorùbá Oral Poetry*. Ìbàdàn: University Press Limited.
- Ọ̀jóádé, O. (1985). "Africa Traditional Ethical Education and National Discipline: Proverbial Evidence" nínú *Folklore and National Development: A Seminar Proceedings*, Ife, Nigeria Folklore Society.
- Taine, H. (1963-1993). *History of English Literature*.
- Tubi, A. (1955). *Ìwé Òwe ní Èdè Yorùbá*. Yaba: Tubi Publishers.

Recebido em: 23/02/2025

Aceito em: 24/06/2025

Para citar este texto (ABNT): ADESUYAN, Raphael Ayodeji. Òwe Yorùbá Gégé bí Àpẹ̀rẹ̀ Ọ̀nà-èdè Alátínúdá Ajẹmẹ̀wà: Kò Gbọ̀dò Kú. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), vol.5, nº Especial II, p. 171-178, jul./dez.2025.

Para citar este texto (APA): ADESUYAN, Raphael Ayodeji (jul./dez.2025). Òwe Yorùbá Gégé bí Àpẹ̀rẹ̀ Ọ̀nà-èdè Alátínúdá Ajẹmẹ̀wà: Kò Gbọ̀dò Kú. *Njinga & Sepé: Revista Internacional de Culturas, Línguas Africanas e Brasileiras*. São Francisco do Conde (BA), 5 (Especial II): 171-178.